

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ З ІНВАЛІДНІСТЮ

The Psychological Factors of Disabled Students' Psychological Hardiness

Ольга Купрєєва

кандидат психологічних наук, доцент, докторант факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація. У статті викладено результати емпіричного дослідження психологічних факторів життєстійкості студентів з інвалідністю. **Метою** є дослідження психологічних особливостей, факторів та предикторів які детермінують життєстійкість студентів з інвалідністю. **Методи.** Факторним аналізом визначено параметри життєстійкості студентів з інвалідністю з різним рівнем вираженості її компонентів. За результатами регресійного аналізу спрогнозовано показники життєстійкості студентів з інвалідністю з низьким та середньо-високим рівнями інтегральної життєстійкості. **Висновки.** Отримані дані дозволяють визначити ресурси життєстійкості студентів з інвалідністю та будуть використані при побудові комплексної програми психологічного сприяння особистісній самореалізації студентів в умовах інтегрованого навчання.

Ключові слова: життєстійкість, студенти з інвалідністю, ресурси особистості, інтегроване навчання.

Abstract

Olga Kuprieva, PhD student at the Faculty of Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv.

The psychological factors of disabled students' psychological hardiness

The article presents the empirical study on the psychological factors of disabled students' psychological hardiness. Studying in integrated groups is a challenge of particular difficulty for disabled students who dare to exercise their rights to higher education and equal opportunities proposed by the inclusive environment, which requires from them much more efforts than those in situations of chronic illness, as well as activation of their personal resources. Therefore, it is important to study psychological hardiness as a general indicator of an individual's mental health, determining their ability to overcome life difficulties. The **aim** is to study the psychological characteristics, factors and predictors that determine disabled students' psychological hardiness. **Methods.** Factor analysis allowed us to determine the parameters of psychological hardiness for disabled students having different intensity of its components. According to the performed regression analysis, the indicators of disabled students' psychological hardiness having low and medium-high general hardiness are predicted. **Results and conclusions.** The factor structure of psychological hardiness for disabled students having low intensity of its components includes the following parameters: time perspective; active coping strategies; self-attitude, with the focus on assessment of them from others and an expected positive attitude of others; the need to actualize one's own Self. The predictors determining these respondents' psychological hardiness are: self-esteem as a source of one's own strength, the search for social support as a strategy for active overcoming of difficulties, and self-actualization as a need for self-development and self-realization. The factor structure of psychological hardiness for disabled students having medium-high intensity of its components includes the following parameters: meaningful life orientations as a result of existing conscious goals and meanings for their lives; good self-attitude as a determinant of an individual's internal activity, time perspective as a holistic self-image in time; the individual's basic beliefs as their implicit ideas about the world around, other people, themselves and relationships with the world; values as an ability to be guided in interaction with the world around by the values of self-actualization. Predictors that determine these respondents' psychological hardiness are: the future (as a parameter of an individual's time perspective) and the values of self-actualization. The personality parameters revealed at our empirical research are the resources of disabled students' psychological hardiness and the condition of their successful self-realization.

Key words: psychological hardiness, disabled students, personal resources, integrated learning.

Вступ

Інклюзія у вищій освіті - це шлях реалізації гуманістичних ідей альтруїзму, толерантності, який забезпечує рівноправний доступ до здобуття освіти, реалізації себе в професії, визнання унікальності, неповторності людини, включення кожного «різного» в повноцінне життя суспільства, культуру в цілому, осмислення власного життя та життя інших.

Разом з тим, навчання в інтегрованих групах - це виклик особливої складності для студентів з інвалідністю, які наважуються реалізувати власні права та рівні можливості в умовах інклюзії у вищій школі, оскільки, вони приймають виклик «на рівних» в умовах дефіциту власних ресурсів. Цей виклик не стільки ставить межі можливостям саморозвитку, самореалізації студентів з інвалідністю, скільки вимагає від них використання значно більших зусиль та активізації особистісних ресурсів, ніж в ситуаціях звичайного, необтяженого хронічною хворобою, розвитку особистості.

Фокус уваги дослідників гуманістичного та позитивного підходу до функціонування особистості в несприятливих умовах розвитку (до яких відносять ситуацію інвалідності), спрямований на виявлення тих особистісних характеристик які дозволяють суб'єкту позитивно існувати - ефективно долати труднощі, досягати самореалізації та психологічного благополуччя (Maddi, 2013; Seligman, Scikszentmihalyi, 2000;).

Особливого значення при дослідженні розвитку осіб з інвалідністю надають життестійкості - базовій характеристиці особистості, системі її установок та переконань, яка опосередковує вплив на свідомість та поведінку людини несприятливих ситуацій життєдіяльності (від соматичних захворювань до соціальних проблем) (Maddi, 2013); як ресурсу особистості, який сприяє її успішній адаптації, допомагає долати складні ситуації в процесі навчальної та професійної діяльності, актуалізує різноманітні особистісні характеристики в несприятливих умовах розвитку (Maddi, Khoshaba, Harvey & Fazel 2010), виконує важливу буферну функцію (Peterson, & Seligman, 2004), та сприяє укріпленню фізичного та психічного здоров'я людини, самоствердженню та самореалізації особистості.

Згідно поглядів С. Мадді (Maddi, 2004) концепт «життестійкість» включає психологічний (підвищений інтерес до оточуючого середовища, особистісні смисли, самоствавлення та ставлення до оточуючих) та діяльнісний (подолання різноманітних викликів, досягнення цілей, турбота про здоров'я) компоненти.

Ми вважаємо важливим вивчення даного феномену у студентів з інвалідністю, оскільки сама особистість, її позиція, ставлення та активність впливають на процес та результат саморозвитку. Дослідження параметрів особистості які розширюють структуру індивідуальної життестійкості, та їх цілеспрямований розвиток, буде сприяти стійкості та ефективній самореалізації студентів з інвалідністю.

Мета дослідження – виявити психологічні особливості, фактори та предиктори які детермінують життестійкість студентів з інвалідністю.

Методи дослідження. Теоретичний огляд літератури з досліджуваної проблеми; емпіричні методи дослідження та методи математичної обробки емпіричних даних.

Огляд літератури. В сучасних психологічних дослідженнях проблематика подолання особистістю ускладнених умов розвитку, які можуть бути задані генетичними особливостями, соматичними захворюваннями, набутими фізичними дефектами та негативно впливати на її життєдіяльність, досліджується шляхом цілісного осмислення особистісних характеристик, які відповідають за подолання життєвих труднощів (Купреєва, 2020; Леонт'єв, Александрова, Лебедева, 2017; Осьмук, 2018; Селіванова, Склярів, 2020; Шамич, 2019). Однією з таких характеристик є життєстійкість особистості - психологічна живучість, ефективність людини та показник її психічного здоров'я. .

В дослідженнях американських психологів D. Khoshaba and S. Maddi (1999), які вперше ввели поняття «hardiness», цей феномен має три компоненти: включеність, контроль та прийняття ризику (виклику).

Перший компонент «включеність» відображає відчуття прихильності життєвим задачам, установку людини по відношенню до себе, оточуючого світу та характеру взаємодії з ним, яка надає сили, мотивує її до самореалізації, позитивному мисленню та ефективної поведінки. Включеність людини у вирішення власних життєвих завдань допомагає відчувати себе цінним та значимим, здатним долати щоденні труднощі та зміни, а стресові ситуації трансформувати в ресурс саморозвитку.

Другий компонент контроль над обставинами, мінливими життєвими подіями відображає здатність людини, або пошук способів, вплинути на результати стресових ситуацій, не впадати у стан пасивності, безпорадності.

Третій компонент – виклик як настанова людини сприймати стресові ситуації та проблеми як виклик, випробування себе, а не як загрозу. Це зумовлює здатність особистості бути відкритою оточуючому світу, людям, розвиватися шляхом отримання знань, через досвід та активне його використання.

Сформованість всіх трьох компонентів психологічної життєстійкості є важливим для підтримання ефективної діяльності, активності в стресових ситуаціях, фізичного та психологічного здоров'я (Maddi, 2006).

Отже, життєстійкість – це внутрішній ресурс, який підвладний самій людині та може бути використаний відповідно до ситуацій. Він дозволяє перетворювати зміни в можливість, саме тому, людина може змінити і переосмислити те, що сприяє підтриманню фізичного, психологічного, соціального здоров'я, настанова, яка надає життю цінності та смислу в будь-яких обставинах (Maddi, 2013).

У психологічній літературі розглядають різні параметри особистості які пов'язані з психологічною життєстійкістю особистості: особистісна автономія (Serdiuk, Danyliuk & Chykhantsova, 2019); осмисленість життя (Ryff, & Singer, 1998); смисложиттєві орієнтації, позитивне самоствалення особистості (Сердюк, Купреєва, 2015); самоефективність (Bandura, 1997; Schwarzer &

Jerusalem, 1995); локус контролю (Jomehri, Najafi, Jafari, Sohrabi, 2009); оптимізм та позитивний настрій (Mahdian, Ghaffari, 2016); надія (Najmeh, 2020) тощо.

Ми розглядаємо життєстійкість як цілісну характеристику особистості, необхідний ресурс який сприяє покращенню та підтриманню психічного і фізичного здоров'я, успішній адаптації в складних умовах розвитку та життєдіяльності, ситуаціях вибору, пов'язаних з особистісним, професійним самовизначенням та самореалізацією.

Крім визначених компонентів, на нашу думку, життєстійкість включає наступні важливі фактори та компоненти: *базові цінності та переконання*, як імпліцитні уявлення про оточуючий світ, людей; *справедливість та керованість подій*; *випадковість*, як шанс, надія досягти успіху; та уявлення про власне «Я»; *копінг-стратегії*, як свідомий індивідуальний спосіб взаємодії особистості з несприятливими та потенційно стресогенними ситуаціями; *часова перспектива*, як здатність орієнтуватися у часі власного життя, інтегрувати минуле, теперішнє та майбутнє в психологічний життєвий простір, бачення майбутнього (його цілей, смислів); *самоствавлення*, як смислове утворення особистості та важливий фактор її цілісності, стійкості; та *самоактуалізація* як потреба в здійсненні власного Я, реалізації сутнісних сил.

Здійснений теоретичний аналіз обґрунтовує наше емпіричне дослідження життєстійкості студентів з інвалідності як ресурсу особистості, визначення психологічних факторів та предикторів життєстійкості.

Методологія дослідження. В емпіричному дослідженні було використано наступні методики: шкалу життєстійкості С. Мадді (Леонтьєв, Рассказова, 2006); шкалу «World Assumptions Scale» Р. Янов-Бульман в адаптації О. Кравцової (Солдатова, Шайгерова, 2003); тест-опитувальник самоствавлення (Пантілеєв, 1993); тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Дж. Крамбо, Л. Махоліка, адаптація Д. О. Леонтьєва (Леонтьєв, 1992); опитувальник копінг-стратегій Р. Лазарус, С. Фолкман, в адаптації Л. І. Вассермана (Вассерман, 2009); методика «Індекс життєвого стилю» Г. Келлермана, Р. Плутчика (Романова, Гребеннікова, 1996); опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо в адаптації Г. Сирцової, О.Т. Соколової, О.В. Мітіної (Сирцова, Соколова, Мітіна, 2007); модифікований опитувальник самоактуалізації особистості (САМОАО) Е. Шострома, в адаптації А. Лузукіна, Н. Калина (Фетискин, Козлов, Мануйлов, 2002).

В емпіричному дослідженні взяли участь 325 студентів з інвалідністю з них: 130 осіб з інвалідністю за загально-соматичними захворюваннями, 102 особи з інвалідністю, внаслідок ураження опорно-рухового апарату, 93 особи з інвалідністю внаслідок сенсорних порушень (захворювання органів зору та слуху). Всі досліджувані студенти навчаються на різних спеціальностях Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» та Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Вік досліджуваних від 19 до 22 років.

Для статистичного аналізу отриманих даних використовувались методи математичної статистики: описові статистики, t-критерій Стьюдента, факторний, регресійний аналіз. Обробка отриманих емпіричних результатів здійснювалася за допомогою пакету статистичних програм SPSS 21.0 for Windows.

Результати дослідження. Слід зазначити, що у більшості респондентів показники по базовим шкалам життєстійкості, нижчі за нормативні показники (Леонтьєв, Рассказова, 2006). На Рисунку 1 представлено отримані дані по шкалам життєстійкості.

Розподіл частотних даних показує, що у 35,2% респондентів виявлено низькі показники інтегрального показника життєстійкості (нижче 62 балів). Це свідчить, що ці респонденти не впевнені у своїх здібностях, їм властиво відчуття власної безпорадності, тому їм складно контролювати події свого життя; вони не проявляють особистісну активність у побудові власного життя, невпевнені в можливості реалізувати свої цілі та здібності, тому, часто, стикаючись з складними, стресовими ситуаціями сприймають їх як загрозу.

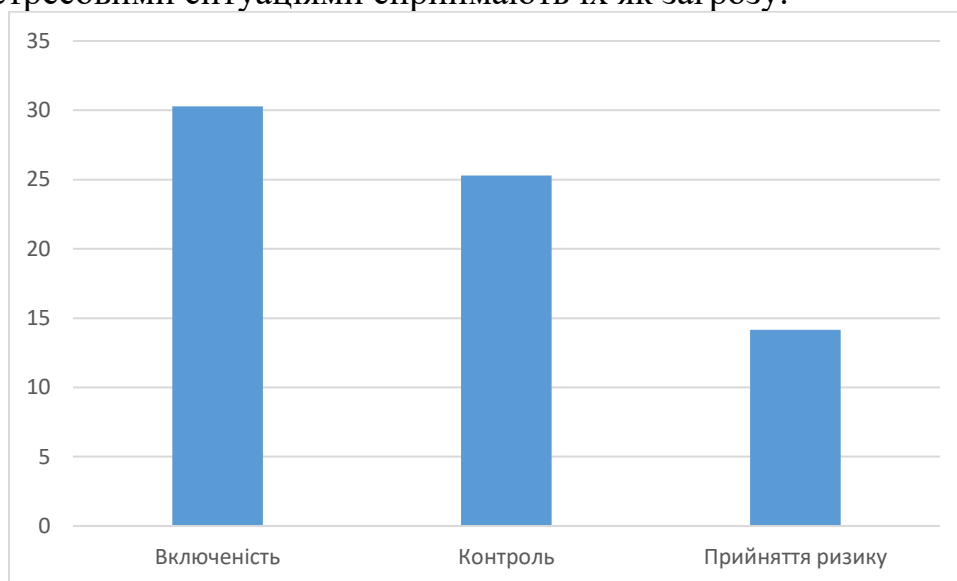

Рисунок 1. Компоненти життєстійкості студентів з інвалідністю
Figure 1. Components of disabled students' psychological hardiness

Середній (63-81 бал) та вище середнього (82-100 балів) рівні життєстійкості виявлено у 35,5% та 22,2%, відповідно, досліджуваних студентів з інвалідністю. Ці респонденти ставляться до життєвих змін як до викликів на основі включеності, контролю та прийняття ризику; вони впевнені у силі власного Я, готові до активних дій, при вирішенні складних ситуацій, що дозволяє їм відчувати контроль над мінливими подіями свого життя; вони відкриті до оточуючого світу, нових знань, досвіду, пошуку ефективної соціальної підтримки, що сприяє розвитку навичок взаємодії та комунікації.

За інтегральним показником життєстійкості вибірку досліджуваних студентів з інвалідністю ми розділили на дві: студенти з низьким рівнем життєстійкості (показники нижче середніх нормативних) та студенти з середньо-високим рівнем життєстійкості (показники вище середніх нормативних). Відмінності виявлені між двома вибірками, за допомогою t-критерія Стьюдента, подано в Рисунку 2. Подано результати психологічних характеристик в яких виявлено достовірні відмінності (на рівні 0,000-0,005) .

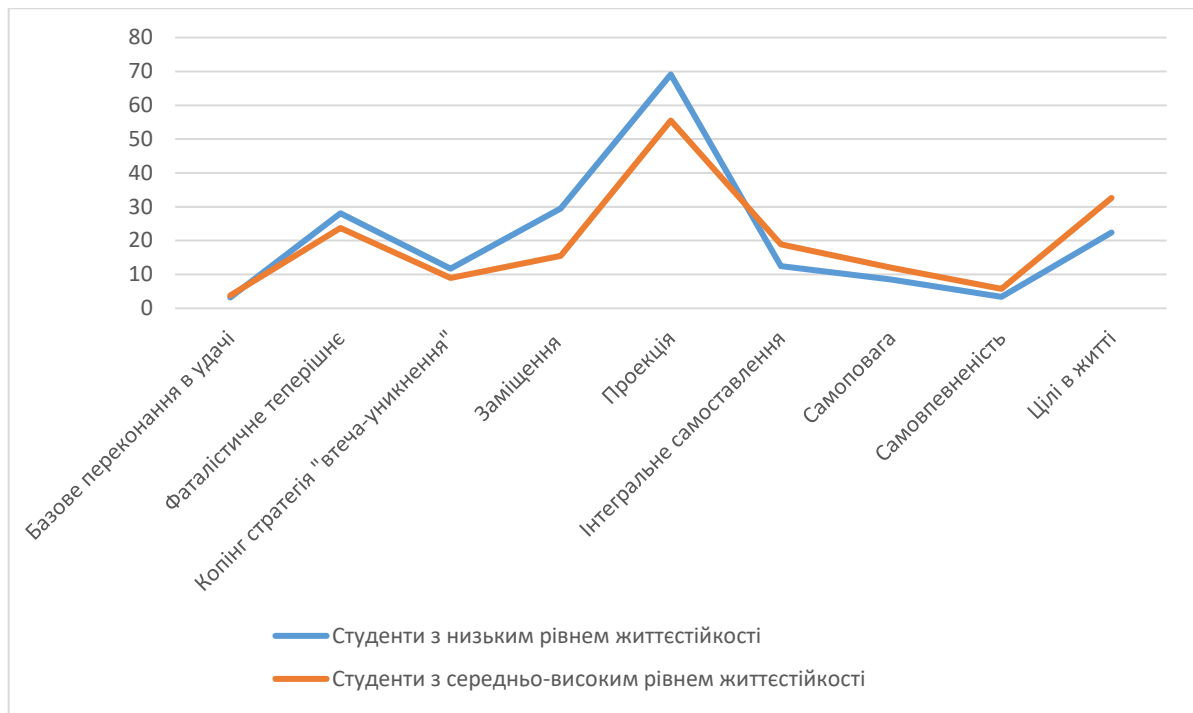

Рисунок 2. Відмінності психологічних характеристик студентів з низьким та середньо-високим рівнями життєстійкості

Figure 2. Differences in the psychological characteristics of students with low and medium-high psychological hardiness

Отримані дані свідчать про те, що респонденти з низьким рівнем життєстійкості достовірно відрізняються від респондентів з середньо-високим рівнем, за параметрами: базові переконання, часова перспектива, стратегії долаючої поведінки (копінг-стратегії), механізми психологічного захисту, самостваленням та його компонентами, смисложиттєвими орієнтаціями та потребою в самоактуалізації. Зазначені параметри особистості у студентів з низьким рівнем життєстійкості виражені слабше, ніж у студентів з середньо-високим рівнем життєстійкості.

Для визначення факторів життєстійкості досліджуваних студентів ми використовували факторний аналіз з використанням методу головних компонент та метод Облімін-обертання. Відповідність даних для факторного аналізу визначалася за допомогою критерію Кайзера-Мейера-Олкіна. Статистична достовірність результатів факторного аналізу перевірялась на основі критерію сферичності Барлетта.

На основі факторного аналізу у структурі параметрів, які забезпечують життєстійкість особистості (у вибірці досліджуваних з *низьким рівнем життєстійкості*) було виділено два фактори, внесок яких у загальну дисперсію даних становить 58,9%. Показник міри адекватності КМО 0,60; Sig критерію сферичності Барлетта менше ніж 0,5. Отже, можемо вважати, що нами отримано достовірний факторний аналіз.

Результати факторного аналізу структури життєстійкості студентів з інвалідністю з низьким рівнем життєстійкості наведено в таблиці 1.

Таблиця 1. Фактори життєстійкості студентів з інвалідністю з низьким рівнем життєстійкості

Table 1. The factors of psychological hardiness for disabled students with low psychological hardiness

Факторне навантаження	Параметри, що утворюють фактори
33,4%	Орієнтація в часі (0,78), потреба в самоактуалізації (0,72), пошук соціальної підтримки (копінг-стратегія) (0,70), позитивне минуле (0,56), позитивне ставлення інших (0,55).
25,5%	Самоповага (0,91), потреба в пізнанні (0,75), позитивне минуле (-0,63).

Перший фактор поєднує параметри: *часова перспектива*, активно-дієвий *копінг* «пошук соціальної підтримки» - емоційної, інформаційної та інструментальної, самоставлення (його складової, що відображає *очікування позитивного до себе оточуючих*) та потреба в *актуалізації власного Я*. Поєднання зазначених параметрів свідчить, що сформованість компонентів життєстійкості респондентів взаємопов'язане із здатністю студентів орієнтуватися в часі власного життя, позитивно ставитися до власного минулого; з усвідомленням потреби в самоактуалізації; здатністю ефективно використовувати соціальну підтримку та позитивно ставитися до себе, шляхом включення оцінки значущих оточуючих у власну систему самооцінок.

Поєднання параметрів у другому факторі свідчить, що індивідуальну життєстійкість респондентів забезпечують: *самоповага* (здатність позитивно ставитися до себе на основі власної самоефективності, компетентності), *саморозвиток*, шляхом пізнання оточуючого світу, використання нового досвіду, (що обумовлює здатність особистості приймати виклики життя), та сприйняття власного минулого (навіть негативних подій) як досвіду для розвитку.

Для прогнозу розвитку життєстійкості студентів з інвалідністю (з низьким рівнем інтегральної життєстійкості) ми використовували метод регресійного аналізу. Результати регресійного аналізу за яким ми можемо спрогнозувати показники життєстійкості респондентів наведено в таблиці 2.

Таблиця 2. Прогностичні моделі життєстійкості студентів з інвалідністю з низьким рівнем життєстійкості

Table 2. The prognostic models for psychological hardiness for disabled students with low psychological hardiness

Модель	R	R- квадрат	Скоригований R- квадрат	Стандартна похибка оцінки
3	,804 ^c	,646	,616	5,411

^c. Предиктори (конст) самоповага, пошук соціальної підтримки, самоактуалізація

^d залежна змінна: життєстійкість

Найбільш точно прогнозує значення залежної змінної «життєстійкість» третя модель. Модель вважається дійсною, якщо R-квадрат перевищує 0,5. Отримане значення більше 0,5, тому можна стверджувати, що отримана модель є статистично достовірною.

У таблиці 3 наведено результуючі коефіцієнти лінійного зв'язку показника життєстійкості із особистісними характеристиками – предикторами.

Таблиця 3. Коефіцієнти регресійної моделі
Table 3. Linear coefficients for the predictors

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значимість
	B	Стандартна похибка	Бета		
(Константа)	2,357	6,759		,349	,001
Самоповага	1,845	,309	,613	5,962	,000
Пошук соціальної підтримки	1,625	,367	,473	4,426	,000
Самоактуалізація	,384	,134	,300	2,865	,002

^a залежна змінна: життєстійкість

Отже, в забезпеченні життєстійкості респондентів (з низьким рівнем інтегральної життєстійкості) ключову роль відіграють *самоповага* – як джерело власної сили, *пошук соціальної підтримки* – як стратегія активного діяльнісного подолання труднощів, та *самоактуалізація* – як потреба в саморозвитку та самореалізації. Тобто, впевненість у власній компетентності та самоефективності (самоповага), активність в реальній взаємодії з соціальним оточенням обумовлюють включеність особистості у власне життя, сприяють подоланню ізоляції, осмисленості, активізують потребу в самоактуалізації.

У вибірці студентів з інвалідністю з *середньо-високим рівнем життєстійкості* було виділено три фактори, внесок яких у загальну дисперсію даних становить 69,0%. Показник міри адекватності КМО 0,76; Sig критерію сферичності Бартлетта менше ніж 0,5. Отже, можемо вважати, що нами отримано достовірний факторний аналіз.

Результати факторного аналізу структури життєстійкості студентів з інвалідністю з середньо-високим рівнем життєстійкості наведено в таблиці 4.

Таблиця 4. Фактори життєстійкості студентів з інвалідністю з середньо-високим рівнем життєстійкості

Table 4. The factors of psychological hardiness for disabled students with medium-high psychological hardiness

Факторне навантаження	Параметри, що утворюють фактори
27,0%	Локус контролю життя (0,88), результат життя (0,81), інтегральне самоставлення (0,73), самовпевненість (0,62), майбутнє (0,59).
22,7%	Саморозуміння (0,87), самоповага (0,69), переконання в доброзичливості світу (0,67), самовпевненість (0,62).
19,3%	Негативне минуле (-0,80), орієнтація в часі (0,67), цінності (0,59), регресія (-0,54).

Перший фактор поєднує параметри: *смисложиттєві орієнтації* як результат усвідомлених цілей і смислу власного життя, *самоставлення*, як детермінанта внутрішньої активності особистості, *часову перспективу* – як цілісний образ себе в часі.

Поєднання параметрів першого фактору, свідчить, що життєстійкість студентів з інвалідністю, як багатокомпонентне особистісне утворення,

взаємопов'язане з внутрішнім локусом контролю - світоглядним переконаннями про можливість керувати, контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх в житті; із задоволеністю самореалізацією в пройденому відрізку життя, оцінку його продуктивності та осмисленості; з позитивним ставленням до себе на основі впевненості та віри у власні здібності, енергію, самостійність, можливості, компетентність; з орієнтацією на майбутнє («вибір майбутнього») – наявністю життєвих цілей, планів, стратегій їх реалізації, та впевненістю у власних можливостях долати труднощі (контроль).

Другий фактор поєднує параметри *самоставлення* (його складові) та *базові переконання* особистості. Це свідчить про те, що життєстійкість (та її компоненти) пов'язані із здатністю розуміти багатогранність власного Я, приймати різні його сторони, впевненістю у власних силах, здібностях, можливостях та адекватної їх оцінки; із самоповагою (позитивним ставленням до себе на основі самоефективності, компетентності). Для студентів з інвалідністю значний вплив на життєстійкість має позитивне ставлення до оточуючого світу, переконаність в його доброзичливості, що надає їм можливість реалізувати власні можливості та знайти своє місце в ньому.

Аналізуючи параметри, які утворюють третій фактор, слід зазначити, що позитивний вплив на компоненти життєстійкості респондентів мають: здатність *орієнтуватися в часі* власного життя, усвідомлюючи систему власних цінностей, поділяючи *цінності* самоактуалізації. Негативний вплив на компоненти життєстійкості студентів з інвалідністю мають *орієнтація на негативне минуле*, імпульсивність та слабкість емоційно-вольового контролю, що визначають актуалізацію використання «незрілого» механізму *«регресія»* та обумовлюють зміну мотиваційно-потребової сфери в напрямку її більшої спрощеності.

Саме постійний «вибір минулого» призводить до відчуження, яке проявляється у поєднанні безсилля та безглуздості, заперечення смислу, пошуку смислу поза межами звичної діяльності (Maddi, 2006).

Результати регресійного аналізу за яким ми можемо спрогнозувати показник життєстійкості студентів з інвалідністю (середньо-високий рівень життєстійкості) наведено в таблиці 5.

Таблиця 5. Прогностичні моделі життєстійкості студентів з інвалідністю з середньо-високим рівнем життєстійкості

Table 5. The prognostic models for psychological hardiness for disabled students with medium-high psychological hardiness

Модель	R	R- квадрат	Скоригований R- квадрат	Стандартна похибка оцінки
2	,833 ^b	,694	,684	6,051

^b Предиктори (конст) майбутнє, цінності

^c залежна змінна: життєстійкість

Найбільш точно прогнозує значення залежної змінної «життєстійкість» друга модель. R-квадрат перевищує 0,5, тому, можна стверджувати, що отримана модель є статистично достовірною.

Результуючі коефіцієнти лінійного зв'язку показника життєстійкості із особистісними параметрами – предикторами наведено в таблиці 6.

Таблиця 6. Коефіцієнти регресійної моделі

Table 6. Linear coefficients for the predictors

Модель		Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значимість
		B	Стандартна похибка	Бета		
2	(Константа)	19,966	5,400		3,698	,000
	Майбутнє	,857	,124	,533	6,923	,000
	Цінності	,382	,063	,470	6,107	,000

^a залежна змінна: життєстійкість

Отже, предикторами, які позитивно впливають на показник «життєстійкість» студентів з інвалідністю є – *майбутнє* (суб'єктивна цінність майбутнього, як особистісного ресурсу, наповненість його ціннісно-смісловим змістом) та *цінності* (здатність поділяти цінності, характерні для людей, які прагнуть до гармонійного буття, позитивних стосунків з оточуючими та самореалізації). Життєстійкість є тим необхідним ресурсом, який людина може використати при виборі та побудові майбутнього. Переконаність в тому, що в майбутньому є сенс, що будь-який досвід важливий в перспективі майбутнього (включеність та прийняття ризику) сприяє «вибору майбутнього», переоцінці травматичного досвіду.

Дискусія

Здобуття вищої освіти та професії для студентів з інвалідністю це - ефективний засіб соціальної затребуваності, економічної незалежності, мобільності, свободи вибору життєвих цілей та особистісної самореалізації. Однак, в умовах інклюзії здобуває освіту досить невелика частка молоді з інвалідністю, які наважуються на серйозний ризик, приймаючи виклик «на рівних» в умовах дефіциту особистісних ресурсів та невідповідності, перш за все, психологічно, освітнього середовища закладів вищої освіти (Леонт'єв, Александрова, Лебедева, 2017). Тому, важливим психолого-педагогічним завданням є розвиток тих психологічних якостей які детермінують життєстійкість особистості, як необхідний внутрішній ресурс, який забезпечує здатність і сміливість особистості залучатися до ситуацій, які змінюються, сприяє формуванню конструктивної життєвої позиції, підвищенню фізичного й психічного здоров'я студентів з інвалідністю (Селіванова, Скліярова, 2020; Najmeh, 2020).

Результати нашого дослідження показують, що більшості студентів з інвалідністю властиво низький та середній рівень вираженості життєстійкості, в цілому, та її компонентів. Вираженості всіх трьох компонентів життєстійкості є важливим для збереження здоров'я, оптимального функціонування та активності особистості, особливо в ускладнених умовах розвитку, які вимагають використання суттєво більших зусиль для вирішення завдань особистісного саморозвитку (Щетініна, 2015; Maddi, 2004).

Важливе значення в забезпеченні особистісної стійкості студентів з інвалідністю, з низьким рівнем вираженості життєстійкості, має соціальна підтримка (на відміну від соціального захисту, допомоги, характеризується активністю суб'єкта, спрямованої на самостійне подолання складної життєвої

ситуації), яка дозволяє здійснювати смислову переоцінку ситуації, як більш позитивної (Александрова, Сілантьєва, 2014), сприяє психічному здоров'ю, розвитку та саморозвитку особистості; та самоповага на основі пізнання власних сильних та ресурсних якостей, розвиток яких буде сприяти самоефективності особистості та здатності перетворювати складні ситуації в діяльності на ресурс власного розвитку (Najmeh, 2020).

Пошук ефективної соціальної підтримки є одним з основних механізмів, за допомогою якого, життєстійкість виконує буферну функцію при різноманітних захворюваннях (Maddi, 2006).

Висновки

1. Визначено, що в забезпеченні життєстійкості студентів з *низьким рівнем* вираженості її компонентів, значущості набувають параметри: часова перспектива; активно-дієві копінг-стратегії, зокрема «пошук соціальної підтримки»; самоставлення особистості, у розвитку якого важливим є орієнтація на оцінки інших, та позитивне ставлення оточуючих; потреба в актуалізації власного Я. Поєднання зазначених параметрів свідчить, що сформованість компонентів життєстійкості взаємопов'язане із здатністю респондентів орієнтуватися в часі власного життя, з наявністю потреби в самоактуалізації, здатністю ефективно використовувати соціальну, емоційну та дієву підтримку оточуючих.

2. Встановлено, що найбільш точно прогнозують значення показника життєстійкості, у респондентів з *низьким рівнем* вираженості її компонентів, предиктори: самоповага – як джерело власної сили, самоефективності та саморегуляції; пошук соціальної підтримки – як стратегія активного діяльнісного подолання труднощів, та самоактуалізація – як потреба в реалізації власної сутності. Зазначені предиктори можна вважати психологічними ресурсами життєстійкості студентів з інвалідністю, цілеспрямоване формування яких буде сприяти саморозвитку особистості, трансформації перешкод, складних ситуацій в джерело розвитку та росту.

3. Доведено, що факторна структура показників у групі студентів з *середнім та високим рівнями* вираженості компонентів життєстійкості характеризується поєднанням параметрів: смисложиттєві орієнтації як результат усвідомлених цілей і смислу власного життя, самоставлення, як детермінанта внутрішньої активності особистості, часова перспектива – як цілісний образ себе в часі, базові переконання особистості – як імпліцитні уявлення індивіда про оточуючий світ, людей, самого себе та стосунків зі світом, цінності – як здатність керуватися у взаємодії з оточуючим світом цінностями самоактуалізації.

4. Ключовими предикторами життєстійкості студентів з інвалідністю (з середньо-високим рівнем вираженості її компонентів) є – *майбутнє* (параметр часової перспективи особистості) та *цінності* самоактуалізації. Наповненість майбутнього цінностями самореалізації, усвідомленими життєвими цілями, особистісним смислом сприяє «вибору майбутнього» (нового, невизначеного, непередбачуваного), обумовлюють здатність суб'єкта планувати та будувати власне майбутнє, приймати життєві виклики, прикладати власні вольові зусилля та мужність в процесі особистісної самореалізації.

Виявлені в результаті нашого емпіричного дослідження параметри особистості є ресурсами життєстійкості студентів з інвалідністю та умовою їх успішної самореалізації.

Список використаних джерел

- Александрова, Л.А., Силантьева, Т.А. (2014). Социальная поддержка студентов с ОВЗ в условиях инклюзивного образования [Электронный ресурс], *Клиническая и специальная психология*, 3, 2. URL: https://psyjournals.ru/psyclin/2014/n2/Aleksandrova_Silant'eva.shtml (дата звернення: 01.11.2020)
- Вассерман, Л. И. (2009). *Методика для психологической диагностики способов совладания со стрессовыми и проблемными для личности ситуациями*. Пособие для врачей и медицинских психологов. СПб: Психоневрологический институт им. В.М. Бехтерева.
- Купрєєва, О.І. (2020). Ціннісно-сміслові основи самореалізації студентів в інтегрованому освітньому середовищі. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*, VI, 17, 167-176.
- Леонтьев, Д., Рассказова, Е. (2006). *Тест жизнестойкости*. Москва: Смысл.
- Леонтьев, Д.А. (1992). *Тест смысложизненных ориентаций (СЖО)*. М.: Смысл.
- Леонтьев, Д.А., Александрова, Л.А., Лебедева, А.А. *Развитие личности и психологическая поддержка учащихся с ОВЗ в условиях инклюзивного профессионального образования*. Москва: Смысл. 2017. 79 с.
- Осьмук, Л.А. (2018). Самореализация студентов с инвалидностью как базовый механизм социальной инклюзии. *Психологическая наука и образование*, 23, 2, 59—67. Doi: 10.17759/pse.2018230207
- Романова, Е.С., Гребенникова, Л.Р. (1996). *Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика*. Мытищи: Талант.
- Селиванова, Ю.В., Склярова, Т.В. (2020). Личностное самоопределение студентов с инвалидностью: социально-психологический анализ факторов и механизмов. *Вестник Мининского университета*, 8, 2, 8. DOI: 10.26795/2307-1281-2020-8-2-8
- Сердюк, Л.З., Купрєєва, О.І. (2015). Особистісний ресурс життєстійкості студентів із соматичними захворюваннями. *Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*, IX, 7, 311-317.
- Сырцова, А., Соколова, Е.Т., Митина, О.В. (2007). Методика Ф. Зимбардо по временной перспективе на русскоязычной выборке. *Психологическая диагностика*, 1, 85-106.
- Фетискин, Н.П., Козлов, В.В., Мануйлов, Г.М. (2002). *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. М.: Прогресс, 426-433.
- Шайгерова, Л.А., Прокофьева, Л.Ю., Кравцова, О.А., Солдатова, Г.У. (2003). *Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности личности (учебно-методическая разработка)*. М. Центр СМИ МГУ им. М.В. Ломоносова.
- Шамич, О. М. (2019). *Психологічні основи самореалізації паралімпійців*: монографія. К.: Талком.
- Щетинина, Е. Б. (2015). Жизнестойкость студентов с ограниченными возможностями здоровья как фактор успешной социально-психологической адаптации к среде высшего образовательного учреждения. *Акмеология образования*, 4, 4(16), 306-309. DOI: 10.18500/2304-9790-2015-4-4-306-309
- Bandura, A. (1997). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 191–215.
DOI: <https://doi.org/10.21277/sw.v1i9.454>
- Hong Barbara S.S. (2015). Qualitative Analysis of the Barriers College Students With Disabilities Experience in Higher Education. *Journal of College Student Development*, 56, 3. 209-226. DOI: 10.1353/csd.2015.0032.
- Jomehri, F, Najafi, M, Jafari E, Sohrabi, F. (2009). The relationship between type personality, locus of control and hardiness in patients suffering from cancer and normal subjects. *Journal of Clinical*

Psychology, 1, 47-66. Available from: http://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Jomehri+F%2C+Najafi+M%2C+Jafari+E%2C+Sohrabi+F.+The+relationship&btnG=.

Khoshaba D., & Maddi S. (1999). Early antecedents of hardiness. *Consulting Psychology Journal*, 51(2), 106-117.

Maddi, S.R. (2004). Hardiness: An Operationalization of Existential Courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44, 3, 279-298.

Maddi, S.R. (2006). Hardiness: The courage to grow from stresses. *The Journal of Positive Psychology*, 1(3). 160-168.

Maddi, S.R. (2013). *Hardiness. Turning stressful circumstances into resilient growth*. Springer Netherlands, Irvine, CA. DOI 10.1007/978-94-007-5222-1

Maddi, S.R., Khoshaba, D.M., Harvey, R.H., & Fazel, M. (2010). The personality construct of hardiness. Relationships with the construction of existential meaning in life. *Journal of Humanistic Psychology*, 3(51), 369-388.

Mahdian, Z, Ghaffari ,M. (2016). The mediating role of psychological resilience, and social support on the relationship between spiritual well-being and hope in cancer patients. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 18. Available

from: http://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Mahdian+Z%2C+Ghaffari+M.+The+mediating+role+of+psychological&btnG=

Najmeh, H. (2020). Study of the Relationship of Hardiness and Hope with Life Satisfaction in Managers. *International Journal of Psychology*. 14, (1), Winter & Spring, 310-339. Doi: 10.24200/IJPB.2020.214143.1143

Peterson, C., & Seligman, M.E.P. (Eds.). (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. N.Y.: Oxford University Press.

Ryff, C. & Singer, B. (1998). The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*, 9, 1-28.

Schwarzer, R., Jerusalem, M. (1995). *Generalized Self-Efficacy scale*. In J. Weinman, S. Wright, M. Johnston, Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-NELSON.

Seligman, M.E.P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. *American psychologist*, 55(1), 5-14.

Serdiuk L., Danyliuk I., Chykhantsova O. Psychological factors of secondary school graduates' hardiness. *Social Welfare: Interdisciplinary Approach*. 2019. Vol. 1. P. 93-103.

References

Aleksandrova, L.A., Silant'eva, T.A. (2014). Social'naja podderzhka studentov s OVZ v uslovijah inkluzivnogo obrazovanija [Jelektronnyj resurs], Klinicheskaja i special'naja psihologija, 3, 2.

Vasserman, L. I. (2009). Metodika dlja psihologicheskoi diagnostiki sposobov sovladanija so stressovymi i problemnymi dlja lichnosti situacijami. Posobie dlja vrachej i medicinskih psihologov. SPb: Psihonevrologicheskij institut im. V.M. Behtereva.

Kupryeyeva, O.I. (2020). Cinnisno-smyslovi osnovy samorealizaciyi studentiv v intehrovanomu osvith"omu seredovyshhi. Aktual"ni problemy psyxolohiyi: Zbirnyk naukovyx prac" Instytutu psyxolohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrayiny, VI, 17, 167-176.

Leont'ev, D., Rasskazova, E. (2006). Test zhiznestojkosti. Moskva: Smysl.

Leont'ev, D.A. (1992). Test smyslozhiznennyh orientacij (SZhO). M.: Smysl.

Leont'ev, D.A., Aleksandrova, L.A., Lebedeva, A.A. Razvitie lichnosti i psihologicheskaja podderzhka uhashhihsja s OVZ v uslovijah inkluzivnogo professional'nogo obrazovanija. Moskva: Smysl. 2017. 79 s.

Os'muk, L.A. (2018). Samorealizacija studentov s invalidnost'ju kak bazovyj mehanizm social'noj inkluzii. Psihologicheskaja nauka i obrazovanie, 23, 2, 59—67. Doi: 10.17759/pse.2018230207

Romanova, E.S., Grebennikova, L.R. (1996). Mehanizmy psihologicheskoi zashhity. Genezis. Funkcionirovanie. Diagnostika. Mytishhi: Talant.

- Selivanova, Ju.V., Skljjarova, T.V. (2020). Lichnostnoe samoopredelenie studentov s invalidnost'ju: social'no-psihologicheskij analiz faktorov i mehanizmov. Vestnik Mininskogo universiteta, 8, 2, 8. DOI: 10.26795/2307-1281-2020-8-2-8
- Serdyuk, L.Z., Kupryeyeva, O.I. (2015). Osobystisnyj resurs zhyttestijnosti studentiv iz somatychnymiy zavvoryuvannyamy. Aktual'ni problemy psyxolohiyi: zbirnyk naukovyx prac" Instytutu psyxolohiyi imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrayiny, IX, 7, 311-317.
- Syrcova, A., Sokolova, E.T., Mitina, O.V. (2007). Metodika F. Zimbardo po vremennoj perspektive na russkojazychnoj vyborke. Psihologicheskaja diagnostika,1, 85-106.
- Fetiskin, N.P., Kozlov, V.V., Manujlov, G.M. (2002). Social'no-psihologicheskaja diagnostika razvitija lichnosti i malyh grupp. M.: Progress, 426-433.
- Shajgerova, L.A., Prokof'eva, L.Ju., Kravcova, O.A., Soldatova, G.U. (2003). Praktikum po psihodiagnostike i issledovaniju tolerantnosti lichnosti (uchebno-metodicheskaja razrabotka). M. Centr SMI MGU im. M.V. Lomonosova.
- Shamyh, O. M. (2019). Psihologichni osnovy samorealizaciyi paralimpijcev: monohrafiya. K.: Talkom.
- Shhetinina, E. B. (2015). Zhiznestojkost' studentov s ogranichennymi vozmozhnostjami zdorov'ja kak faktor uspeshnoj social'no-psihologicheskoy adaptacii k srede vysshego obrazovatel'nogo uchrezhdenija. Akmeologija obrazovanija, 4, 4(16), 306-309. DOI: 10.18500/2304-9790-2015-4-4-306-309.
- Bandura, A. (1997). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 191–215.
DOI: <https://doi.org/10.21277/sw.v1i9.454>
- Hong Barbara S.S. (2015). Qualitative Analysis of the Barriers College Students With Disabilities Experience in Higher Education. *Journal of College Student Development*, 56, 3. 209-226. DOI: 10.1353/csd.2015.0032.
- Jomehri, F, Najafi, M, Jafari E, Sohrabi, F. (2009). The relationship between type personality, locus of control and hardiness in patients suffering from cancer and normal subjects. *Journal of Clinical Psychology*, 1, 47-66. Available from: http://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Jomehri+F%2C+Najafi+M%2C+Jafari+E%2C+Sohrabi+F.+The+relationship&btnG=.
- Khoshaba D., & Maddi S. (1999). Early antecedents of hardiness. *Consulting Psychology Journal*, 51(2), 106-117.
- Maddi, S.R. (2004). Hardiness: An Operationalization of Existential Courage. *Journal of Humanistic Psychology*, 44, 3, 279-298.
- Maddi, S.R. (2006). Hardiness: The courage to grow from stresses. *The Journal of Positive Psychology*, 1(3). 160-168.
- Maddi, S.R. (2013). *Hardiness. Turning stressful circumstances into resilient growth*. Springer Netherlands, Irvine, CA. DOI 10.1007/978-94-007-5222-1
- Maddi, S.R., Khoshaba, D.M., Harvey, R.H., & Fazel, M. (2010). The personality construct of hardiness. Relationships with the construction of existential meaning in life. *Journal of Humanistic Psychology*, 3(51), 369-388.
- Mahdian, Z, Ghaffari ,M. (2016). The mediating role of psychological resilience, and social support on the relationship between spiritual well-being and hope in cancer patients. *Journal of Fundamentals of Mental Health*, 18. Available from: http://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=Mahdian+Z%2C+Ghaffari+M.+The+mediating+role+of+psychological&btnG=
- Najmeh, H. (2020). Study of the Relationship of Hardiness and Hope with Life Satisfaction in Managers. *International Journal of Psychology*. 14, (1), Winter & Spring, 310-339. Doi: 10.24200/IJPB.2020.214143.1143
- Peterson, C., & Seligman, M.E.P. (Eds.). (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification*. N.Y.: Oxford University Press.
- Ryff, C. & Singer, B. (1998). The contours of positive human health. *Psychological Inquiry*, 9, 1-28.

- Schwarzer, R., Jerusalem, M. (1995). *Generalized Self-Efficacy scale*. In J. Weinman, S. Wright, M. Johnston, Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs (pp. 35-37). Windsor, UK: NFER-NELSON.
- Seligman, M.E.P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology. *American psychologist*, 55(1), 5-14.
- Serdiuk L., Danyliuk I., Chykhantsova O. Psychological factors of secondary school graduates' hardiness. *Social Welfare: Interdisciplinary Approach*. 2019. Vol. 1. P. 93-103.